

Поліщук В. Л.,
Національний університет "Острозька академія"

ФРАЗЕОЛОГІЧНЕ МАРКУВАННЯ НАСЛІДКІВ, ВИКЛИКАНИХ ВЖИВАННЯМ АЛКОГОЛЮ (на матеріалі німецької, англійської та української мов)

У статті досліджується фразео-тематична група "Наслідки, викликані вживанням алкоголю" у межах фразео-тематичного поля "Вживання алкоголю" у плані ідеографічного опису фразеологічного складу мови на матеріалі німецької, англійської та української мов.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, фразео-тематична група, фразео-тематичне поле.

В статье исследуется фразео-тематическая группа "Следствия, вызванные употреблением алкоголя" в плане идеографического описания языка на материале немецкого, английского и украинского языков.

Ключевые слова: фразеологическая единица, фразео-тематическая группа, фразео-семантическое поле

The article focuses on the research of phraseological microsystem "DRUNKENNESS" within the limits of ideographical description of phraseology composition of phraseological-semantic field "Consequences of alcohol drinking" in English, German and Ukrainian languages is examined.

Key words: phraseology composition, phraseological-semantic field.

Поглиблення досліджень фразеології, розширення сфер використання фразеологічного матеріалу – укладання словників, вивчення генези фразеологізмів, стильового та функціонального розшарування, лінгвогеографії й типології фразеологічних відмінностей, висвітлення фразеологічної системи під кутом зору культурно-національного компонента в її семантиці – приводять до необхідності проведення системного аналізу фразеосемантичних мікро- і макроструктур на основі моделей, схем, еталонів, полів, окремих сегментів, груп, рядів тощо. Існують різні форми (ідеографічні угруповання) систематизації фразеологічних одиниць – "тематичні класи" (Л. Ройзензон), "понятійні мікрополя" (А. Емірова), "значеннєві поля" (А. Кжижановський), "значеннєві групи" (О. Горбач). Загальноживаним у сучасному мовознавстві став термін "фразеологічна мікросистема", яким позначають порівняно невеликі за кількісним складом угруповання ФО. Так, наприклад, фразеологічною мікросистемою можна вважати синонімічний ряд, об'єднання двох і більше синонімічних рядів (семантичну групу), об'єднання двох і більше семантичних груп (семантичне поле) і т. д. [5, с. 21].

Актуальність теми статті визначається підвищеним інтересом науковців до опису окремих фразеологічних мікро- та макросистем різних мов; проблеми подальшого зіставно – типологічного вивчення фразеологічних мікро- та макросистем на матеріалі споріднених та неспоріднених мов.

Метою статті є дослідження фразео-тематичної групи "Наслідки, викликані вживанням алкоголю" у межах фразео-тематичного поля "Вживання алкоголю" у плані ідеографічного опису фразеологічного складу мови на матеріалі німецької, англійської та української мов, що передбачає вирішення таких завдань: 1) інвентаризувати та систематизувати основний корпус досліджуваних фразеологічних одиниць (ФО) у зіставлених мовах; 2) провести ідеографічний опис фразео-тематичної групи "Наслідки, викликані вживанням алкоголю".

Об'єктом дослідження є ФО фразео-тематичної групи "Наслідки, викликані вживанням алкоголю" німецької, англійської та української мов.

Предметом дослідження є семантико-ідеографічна та лінгвокультурологічна характеристика фразеологічних одиниць фразео-тематичної групи "Наслідки, викликані вживанням алкоголю" в німецькій, англійській та українській мовах.

Матеріалом дослідження стали дані фразеологічних, тлумачних, етимологічних словників.

Досліджувана фразео-тематична група "Наслідки, викликані вживанням алкоголю" складається з двох фразео-семантичних полів: ФСП1 "хворобливі, патологічні стани, викликані вживанням алкоголю" та ФСП2 "втра- та майна внаслідок систематичного вживання алкоголю".

Розглянемо детальніше ФСП1 "хворобливі, патологічні стани, викликані вживанням алкоголю". До цього ФСП відносяться три фразео-семантичні групи, які передають хворобливі, патологічні стани, викликані вживанням алкоголю, а саме: ФСГ1 "алкогольний психоз", ФСГ2 "алкогольно-абстинентний синдром", ФСГ3 "набуті хвороби внаслідок вживання алкоголю".

До ФСГ1 "Алкогольний психоз" відносимо ФО досліджуваних мов, що вказують на алкогольний психоз – стан, при якому в осіб у стані сп'яніння або хворих на алкоголізм виникають патологічні стани, розлади психіки, які супроводжуються галюцинаціями. Такі ФО знаходимо в усіх досліджуваних мовах: фразеологізми біла гарячка (білка, білочка, білуга, білянка [9, с.477]) в українській мові, *im Delirium sein* [15, с. 311], *Säufervahn* у німецькій та *barrel fever, a bottleache* [16, с. 18] в англійській. Наш фактичний матеріал показує, що ці галюцинації асоціюються насамперед з нечистою силою: укр. напиватися / допитися до чортиків / до зелених чортиків 'до повного сп'яніння' [12, т. 2, с. 956; 8, с. 771; 11], **аж чорти вздріваються** 'напитися', 'бачити те, чого насправді немає' [10, с.331], пор. рос. до чертиков [13, с. 174], допитися до чёртиков [3, с. 148], черти в глазах кажутся [3, с. 148], нім. *grüne Männchen sehen* [15, с. 590], англ. *to see the blue devils*; з тваринами з непригамним ім кольором, тобто такими, яких в природі не існує: англ. *to be seeing pink elephants* [16, с. 327], пор. рос. до **розовых слонов 'о состоянии крайнего опьянения'** [3, с. 127], англ. *to be seeing pink spiders* [16, с. 327], нім. *weiße Mäuse sehen* [15, с. 995]. Останній фразеологізм виник на основі поширеного в німецькому етносоціумі уявлення, що білих мишей в природі не існує, тому, якщо ви таких бачите, то знаходитесь в стані **сильного сп'яніння** і бачите галюцинації [15, с. 995]. Змії символізує пияцтво не тільки в українській та російській мовах [12, т. 1, с. 339]: допитися, упитися до зеленого / до блакитного змія [8, с. 268], до зеленого змія [13, с. 174], пор. англ. *to see snakes* [6], *to be seeing snakes* [16, с. 327], *to have snakes in one's boots* [2, с. 478].

Цікавим є той факт, що у німецькій фразеологічній системі стан галюцинацій пов'язується з колоронімами зелений та білий, в українській з колоронімами зелений, блакитний, білий та в англійській фразеологічній системі – рожевим та голубим: *drink till all's blue* 'допитися до **белой гарячки, до "зеленого змія"**' [6], [2, с. 290]. У

деяких ФО стан сп'яніння пов'язується з ентомомами: укр. напиться до білих мух [10, с.215], джмелики літають у кого [10, с.108], пор. рос. блох на стенке ловить <испытывать приступ белой горячки> [3, с. 24].

Як зазначалося, в українській фразеологічній картині світу алкогольні галюцинації асоціюються із зоонімом **білка**, **білочка** *жарг.* ← *білий* ← біла гарячка [10, с. 40]. Початок білої гарячки передають УФО *жарг. білочка напала / стрибає / наскочила на кого* [10, с. 41], *жарг. білка на плече скочилакому / в кого* [10, с. 40,41], *жарг. білочка на плечі сидить у кого* [10, с. 41], *жарг. білочка в очах стрибає в кого / у кого-н. почалася біла гарячка* [10, с. 40]. Деяко відмінне значення мають наступні фразеологізми-синоніми: *жарг. мол. білочка б'є / накриває кого* [9, с. 26], *жарг. білочку спіймати / уловити* [10, с. 41; 9, с. 26], *жарг. білка в гості завіталадо кого*, *жарг. білочка / білка б'є / накриває кого* 'хто-н. допився до білої гарячки' [10, с. 40], *жарг. білка напалана кого* 'кого-н. переслідують галюцинації' [10, с. 40].

ФО із зоонімом білка можуть передавати й інші стани, напр. **білки голову гризуть** кому 'хто-н. здурів' [10, с. 40], **білки прибігли** до кого 'хто-н. перебуває в поганому настрої' [10, с. 40], **білку ганяти** 'бути дурнуваним' [10, с. 40], **зняти білочку з лівого плеча** 'перестати брехати' [10, с. 41], але всі вони мають негативну конотацію. Особаю стани алкогольного психозу може перебувати як у стані істерики, так і істеричного сміху: амер. сленг. *to have a crying jag* 'мати п'яну істерику' [2, с. 249], амер. сленг. *to have a laughing jag* 'впасти в (п'яний) істеричний сміх' [2, с. 588].

Фразео-семантична група 2 "Алкогільно-абстинентний синдром" є найбільш розгалуженою і кількісно найбільшою у ФСП "Хворобливі, патологічні стани, викликані вживанням алкоголю". Вона презентована шістьма варіантно-семантичними рядами, які мають архісему 'погане самопочуття, нездужання після пияцтва' та різні значення диференційними семами: ВСР1 "похмілля", ВСР2 "похмілля при пробудженні", ВСР3 "головний біль", ВСР4 "шум у вухах", ВСР5 "психічний стан", ВСР6 "спрага після вживання алкоголю".

Після вживання великої кількості алкоголю або після вживання напоїв низької якості настає алкогільно-абстинентний синдром або похмілля – 'погане самопочуття, нездужання після пияцтва' [7, т. 7, с. 451], що зафіксовано у фразеологічних картинах світу трьох досліджуваних мов та підтверджують й приказки німецької та англійської мови: нім. *Katzenjammer, Schädelbrummer, noxmilla* – не весілля [4, т. 1, с. 374]. У німецькій мові цей стан номінується перш за все нейтральним, здавалося б, іменником *der Kater*. Цей компонент ФО трапляється в численних ФО німецької мови: *j-d hat einen Kater* [4, т. 1, с. 372], *j-d hat Katzenjammer* [4, т. 1, с. 374], *seinen Kater spazieren führen* [15, с. 816], *einen Kater ausführen* [15, с. 816], *j-m ist katerig* [4, т. 1, с. 372], які походять з жаргону студентів Лейпцига та мають значення 'мати похмілля', 'мати головний біль з похмілля'. За Фрідріхом Клуге, компонент *der Kater* був відомим у Саксонії вже у середині XIX ст. та мав значення не тільки 'кіт', а й '*Katarrh*' – 'нежить, головний біль, погане самопочуття', з лат. *catarrhus* '*Schnupfen*' ← грецьк. *katarrhos*, власне кажучи, '*Herabfluss*'. Згідно з античними уявленнями, причиною хвороби було витікання з мозку мокроти, слизи [14]. У даному випадку спостерігається явище паронімічної атракції, чи народної етимології: *Kater* ← *Katarrh*. Згодом саме значення 'головний біль, погане самопочуття' зумовило появу значення 'головний біль, погане самопочуття внаслідок споживання алкоголю' у студентській спільноті Лейпцига. Цікавим є відомий жарт серед студентів: нім. '*Immerwiederein (zoolog.) Wunder, wie sich ein Affe über Nacht in einen Kater verwandelt*' (букв. завжди одне й те саме диво, як за ніч мавпа перетворюється в кота) [15, с. 816]. Не погоджуючись з думкою Ф.Клуге, інше пояснення виникнення фразеологізмів дає Рьоріх. Він вважає, що, оскільки компаративна ФО *bes offen wieein Kater* була зафіксована між 1780 та 1790 рр., а до того існували ще інші компаративні ФО з компонентом *der Kater*: нім. *verliebt wieein Kater*, нім. *geil wieein Kater*, це механічно призвело до виникнення ще одного фразеологізму [15, с. 816]. Цікавим є також виникнення композиту *Katzenjammer* 'похмілля', який виник на основі поняття 'крики кішки у весільний період' [15, с. 608]. Аналогічне значення 'мати похмілля' має НФО *geschwollene Haare haben* [15, с. 608]. Номінації на позначення стану похмілля в англійській фразеологічній картині світу мають ширше значення та пов'язані з емоціями, в яких зберігаються алкогільні напої: амер. діал. *barrelfever* [16, с. 18] 'сп'яніння', 'похмілля', 'біла гарячка', *abottleache* 'похмілля', 'біла гарячка' [16, с. 46]. ФО *morning after (the night before)* [16, с. 246] та амер. діал. *touch of the brewer* [16, с. 406] є евфемізмами на позначення стану похмілля. У першій вказується на частину доби, в яку, як правило, починається цей синдром, пор. рос. *болезнь перепил* 'утреннее похмелье' [3, с. 25], *болезнь утрения* 'утреннее похмелье' [3, с. 25], а в другому перекладається провина за цей стан на людину, яка має пряме відношення до виготовлення алкогільних напоїв – пивовара, пор.англ. *the brewer's horse has bitten him* 'він алкогіль' [17, с. 447]. В українській мові компонент бодун передає 'погане самопочуття після пиятики: алкогільно-абстинентний синдром, похмілля' [9, с. 61]: ФО *жарг. з будуна* 'з похмілля' [10, с. 49], мол., жрм. з [важкого, великого] бодуна 'у стані похмілля, алкогільно-абстинентного синдрому' [9, с. 26; 9, с. 61; 9, с. 63], мол. на підсосі сидіти/бути 'у стані алкогільного похмілля', 'у скрутному фінансовому становищі', компонент підсос має значення 'відсутність засобів для існування', 'життя на подачках', 'надання матеріальної допомоги' [9, с. 259].

На початок абстинентного синдрому вказують ФО німецької мови з диференційною семою 'похмілля при пробудженні': нім. *mit einem Kater aufwachen* 'прокинутися з тяжкою головою (з похмілля)' [4, т. 1, с. 372] та нім. *mit einem Brummschädel aufwachen* 'прокинутися з головним болем', 'прокинутися з шумом у вухах (з похмілля)' [4, т. 1, с. 127], пор. рос. *птичья болезнь-перепел, болезнь перепил, болезнь утрения* 'утреннее похмелье' [3, с. 25].

Особа, що знаходиться у стані похмілля, має важку голову: амер. *to be big headed* 'самовпевнений', 'що має похмілля' [16, с. 28]. На це вказують ФО переважно англійської та німецької мов з диференційною семою 'головний біль після пиятики': амер. *to have a head* [16, с. 172; 2, с. 458], амер. *have a big head* 'головний біль, викликаний надмірним вживанням алкоголю' [16, с. 28], амер. розм. *to have a thick head* [2, с. 458], амер. *to have / have got a big head* 'бути самовдоволенним', 'мати головний біль після пиятики' [16, с. 172], нім. *einen dicken / schweren Kopf haben* (мати товсту / важку голову), нім. *j-d hat / bekommt / kriegteinen / den Moralischen* 'у кого-н. голова тріщить з похмілля' [4, т. 2, с. 57], АФО (*jim-)* *jams / jimmies* 'депресія', 'нервовий стан', 'головний біль після пиятики' [16, с. 202].

Крім фізичного самопочуття, деякі ФО передають поганий настрій, психічний стан у стані похмілля: укр. мол. бути в штопорі 'стан важкого похмілля після випитого, яке супроводжується поганим фізичним самопочуттям, гнітючим настроєм, відчуттям безвиході' [9, с. 382], нім. розм. *das graue / heulende / besoffene Elend haben / kriegen*, 'удаватися в розпач', 'нудити світом (часто на похмілля)' [4, т. 176].

Наступні ФО мають диференційну сему 'шум у вухахпісля пиятики': нім. *einen Brummschädel kriegen / haben*

‘мати головний біль’, ‘мати шум у вухах (з похмілля)’ [4, т. 1, с. 127], *to have jingle* ‘мати гудіння в голові від перепою’, укр. слухати чмелів ‘бути очманілим’ (чмелі – ‘очманілість після похмілля’) [9, с. 460]. Через поганий фізичний стан особа у стані похмілля не в змозі щось робити, тому за аналогією із церковними святами, коли не можна працювати, виникла УФО мол.день святого бодуна / будуна ‘день, коли нічого не робиш через похмілля’ [9, с. 61; 9, с. 477], пор. рос. **ловить отходняк** ‘отдыхать после пьянки’ [3, с. 101].

Диференційну сему ‘спрага після пиятики’ мають фразеологізми англійської та української мов: *hotcoppers* ‘горло, що пересохло (з похмілля)’ [2, с. 506], труби горять ‘стан наркотичного голоду’, ‘перевтома, виснаження, важкий фізичний стан (часто зумовлений похміллям)’, ‘ посилена спрага після алкогольних напоїв’ [9, с. 296], злітна смуга ‘язик після перепою’ [9, с. 477], пор. рос. **шланги горят** ‘мучает жажда с похмелья’ [3, с. 132], **сушняк давит/долбит/ бьёт** ‘мучает жажда с похмелья’ [3, с. 132], **бьёт сухой** ‘состояние после перепоя, когда очень хочется пить’ [3, с. 132], **кипят трубы ‘об остром желании выпить’** [3, с. 136], **сохнут трубы ‘о сильном желании опохмелиться’** [3, с. 136], **шланги горят ‘желание выпить во время похмелья’** [3, с. 152], **труба горит ‘физические ощущения, сопровождающие вторичное влечение’** [3, с. 136], **трубы горят у кого ‘о сильной жажде при похмельном синдроме’** [3, с. 136], **желаемого накала нет ‘о состоянии, когда человек хотел бы выпить’** [3, с. 91], клапана горят (засохли) ‘в состоянии похмелья, алкогольно-абстинентного синдрома’ [3, с. 74].

Диференційну сему ‘запах після пиятики’ містить сучасний вираз німецької мови *eineFahnehaben*зі значенням ‘пахнути на алкоголь’, який утворився за аналогією до складного іменника *Rauchfahne* [15, с.411] та вказує на запах, який мають особи після вживання великої кількості алкоголю, пор. рос. во рту кака, в глазах бяка [3, с. 122], во рту, как в кедах [3, с. 122], ночевала в орту конница Буденного [3, с. 122], кошка во рту нагадила [3, с. 122], кошки во рту накакали [3, с. 122].

Кожна фразео-семантична група ФСП ‘Хворобливі, патологічні стани, викликані вживанням алкоголю’ складається з різної кількості одиниць. ФСГ ‘Набуті хвороби внаслідок вживання алкоголю’ кількісно нечисленна немістить у своєму складі *синонімічні ряди*. Ця фразео-семантична група репрезентована лише трьома ФО німецької і англійської мов. Шлох у комедії ‘Comedia vom stud. Leben’ вже у 1657 р. вживає вираз *sichetw. anden Halssaufen: ‘daher er ihm eine Krankheit an den Hals gesoffen’* [15, с.633]. Англійці вважають, що оскільки заможні люди можуть собі дозволити їсти та пити без обмежень, вони хворіють на особливу хворобу – *richman’s gout* [1, с. 462], яка викликана об’їданням та пияцтвом. Захворіти міг й п’яниця, коли різко кидав пити: *der Wein zieht Pant* [15, с. 1132]. Компонент *Pant* цієї ФО походить від лат. *pannus* ‘ганчірка’, ‘шар плісняви на вині в не до кінця заповнених винних бочках’.

Зазначаємо, що проведене дослідження на матеріалі словників не відображає всього різноманіття номінацій досліджуваної фразео-тематичної групи. Вважаємо доцільним залучення матеріалів національних корпусів досліджуваних мов, текстів художньої літератури, текстів інтернет-форумів та чатів, даних психолінгвістичних експериментів для подальшого дослідження даної фразеологічної мікросистеми.

Література:

1. Англо-русский фразеологический словарь / [сост. Кунин А. В.]. – М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1956. – 1455 с.
2. Англо-український фразеологічний словник / [уклад. Баранцев К. Т.]. – 2-ге вид., випр. – К.: Т-во ‘Знання’, КОО, 2005. – 1056 с.
3. Вальтер Х. Русский алкословарь-справочник или Веселая наука выпивать: учебная литература по социолінгвістике / [уклад. Х. Вальтер та ін.]. – Greifswald, 2005. – 162 с.
4. Гаврись В. І. Німецько-український фразеологічний словник / [уклад. В. І. Гаврись, О. П. Пророченко]. – в 2 т. – К.: Рад. школа, 1981. – Т. 1. – 416 с.; Т. 2. – 382 с.
5. Грозян Н. Ф. Фразеологічна мікросистема ‘Поведінка людини’ в українській мові (ідеографічний і аксіологічний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 ‘Українська мова’ / Н. Ф. Грозян. – Дніпропетровськ, 2003. – 20 с.
6. Електронні словники – [Електронний ресурс] // АВВУYLingvo x3 [Електронний ресурс] : електронний словник. – 4,7 Gb. – АВВУYSoftware, 2008. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM) ; 12 см. – Систем. вимоги : Pentium ; 32 MbRam ; Windows 98, 2000, XP. – Назва з контейнеру.
7. Словник української мови : в 11 т. / [уклад. І. К. Білодід та ін.] – К. : Наукова думка, 1970-1980. – Т. 1-11.
8. Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.] – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.
9. Ставицька Л. Український жаргон: словник / [авт.-уклад. Леся Олексіївна Ставицька]. – К.: Критика, 2005. – 496 с.
10. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнословобанських і степових говірок Донбасу: 6019 фразеологізмів / [уклад. В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко]. – 5-е вид., перероб. й доп. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 348 с.
11. Фразеологічний словник. – [Електронний ресурс] // Словники України [Електронний ресурс] : електронний словник. – 700 Mb. – AlexSoft, 2003. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) ; 12 см.– Систем. вимоги : Pentium II/300 ; 64 MbRam ; CD-ROM Windows 2000/XP. – Назва з контейнеру.
12. Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. / [уклад. : В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін.]. – К. : Наукова думка, 1993. – 984 с.
13. Фразеологический словарь русского языка / [сост. Л. А. Войнова, В. П. Жуков, А. И. Молотков, А. И. Федоров и др.]. – 4-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1986. – 543с.
14. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache / [hrsg. vom Wissenschaftlichen Rat der Dudenredaktion]. – [Електронний ресурс] // DUDEN [Електронний ресурс] : електронний словник. – 700 Mb. – DUDEN Software, 1999. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) ; 12 см. – Систем. вимоги : Pentium ; 32 Mb Ram ; Windows 98, 2000, XP. – Назва з контейнеру.
15. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten / уклад. Lutz Röhrich. – Freiburg; Basel; Wien: Herder, 2001. – Bd. 1 – 348 S., Bd. 2 – 734 S., Bd. 3 – 1106 S., Bd. 4 – 1502 S., Bd. 5 – 1910 S.
16. Richard A. Spears Dictionary of American Slang and Colloquial Expressions. Special Edition / A. Spears Richard. – Lincolnwood, Illinois, USA: National Textbook Company, 1991. – 528 p.
17. Wilkinson P. R. A thesaurus of traditional English metaphors / [Ed. P. Wilkinson.]. – London and New York : Routledge, 1992. – 777 p.